

Ur *Fjärde Internationalen* 4 1990

Alec Nove

Nytt ljus över Leo Trotskijs ekonomiska idéer

Denna artikel skall börja med en dementi. Jag kan inte påstå mig kunna analysera alla Leo Trotskijs idéer om ekonomi. Detta skulle kräva en tjock bok och jag har varken studerat Trotskij-arkiven eller läst alla böcker i ämnet. Det finns ett stort behov av forskning kring dessa frågor, och jag hoppas att Baruch Knei-Paz utmärkta bok om Trotskijs politiska idéer¹ kommer att följas av en som ”rekonstituerar” alla de fragment, i vilka Trotskijs ekonomiska idéer har presenterats. Trotskij var inte en professionell ekonom, vilket inte heller Lenin var, men han hade mycket att säga om ekonomiska frågor. Vad jag skall göra är att beskriva och analysera några av Trotskijs viktigare synpunkter och förklaringar.

Låt mig börja med några synpunkter på Trotskijs teori om *den permanenta revolutionen*. Jag kan hålla mig kort – Baruch Knei-Paz har redan skickligt behandlat de väsentligaste delarna. Teorin innehåller en högst originell analys av ojämnhetens och underutvecklingens politiska ekonomi i allmänhet och av Rysslands underutveckling i synnerhet. Till skillnad från andra marxister, kan Trotskij (tillsammans med Parvus)² förklara varför ”socialistiska” revolutioner kan inträffa i mindre utvecklade länder, där arbetarklassen befinner sig i minoritet. Trotskij insisterade att det räckte med att det fanns en arbetarklass, som var koncentrerad i stora industrikomplex och omfattade ett militant klassmedvetande sådant som vi såg i Ryssland 1905 och senare 1917. Han skulle utan tvekan ha förlöjligat idén om ett ”socialistiskt Etiopien”, där några få ledare ersätter en i stort sett icke-existerande arbetarklass. Men det finns i dag några få länder i världen, som befinner sig på en nivå av industriell utveckling som liknar den som Ryssland befann sig på i början av detta århundrade.

Trotskij såg tsarregimens motsägelsefulla position, den var ivrig att industrialisera för att kunna komma ikapp det mer utvecklade väst (åtminstone militärt), men ändå skeptisk mot sin egen borgarklass samtidigt som den förlitade sig på stora utländska lån. Utländska kapitalister spelade en väsentlig roll i Rysslands industrialisering och järnvägsbyggande. Den ”inhemska” borgarklassen var svag och oförmögen att leda eller genomföra den borgerligt-demokratiska revolutionen. Bönderna, som var rebelliska vad gäller jordfrågan, skulle inte kunna handla som en oberoende politisk kraft. Arbetarna måste genomföra den borgerligt-demokratiska revolutionen, men, efter att väl ha gjort uppror, skulle de varken vilja eller kunna sluta med den. De skulle gå vidare och utmana det borgerliga samhället. Det skulle alltså vara möjligt att hoppa över stadiet med utvecklad kapitalism. Under den ojämna utvecklingens gång skulle eller kunde revolutionära möjligheter dyka upp i mindre utvecklade områden. Trotskij skulle mycket senare skriva:

Teorin om den permanenta revolutionen, som förutspådde Oktoberrevolutionen, baserades på lagen om ojämnhet... i den form som Rysslands speciella sociala och politiska förhållanden tog sig.³

På den tiden utmanade detta synsätt marxistisk ortodoxi. Lenin själv tyckte det var absurt. Trotskij tyckte att den ryska revolutionens faktiska kurs bekräftade hans analys. Lenins begrepp ”arbetarnas och böndernas demokratiska diktatur”, som höll sig inom den borgerliga

¹ Baruch Knei-Paz: *The Social and Political Thought of Leon Trotsky* (Oxford University Press, Cambridge 1978)

² Alexander Parvus (1869-1924), framträdande marxistisk teoretiker, samarbetade med Trotskij, och var tillsammans med Trotskij upphovsman till teorin om den permanenta revolutionen. Trotskij bröt med Parvus då denne blev en av krigsförespråkarna inom den tyska socialdemokratin. ö.a.

³ *Bjulleten oppozitsij*, 1930, nr 12-13, s 32.

revolutionens gränser, var verkligen omöjlig att förverkliga, vilket Trotskij hade förutspått.⁴ Det är värt att referera till ett arbete som Trotskij skrev 1921, ”Om den ryska historiska utvecklingens särdrag”, som publicerades i den bok som fick titeln *1905*. Här klargör Trotskij, i polemik mot Pokrovskijs försök att pressa in Rysslands historia i en allomfattande europeisk modell, att Rysslands efterblivenhet och historiska erfarenheter hade ett stort inflytande på såväl den bolsjevikiska revolutionens möjligheter som på de problem som uppstod efter det att makten gripits.⁵

En annan av Trotskijns idéer, som kan ha påverkat hans teoretiska och konkreta analyser, är den om ett ”Europas förenta stater”. I artiklar skrivna 1914-15, ansåg Trotskij, utmärkt sammanfattat av Richard Day, ”att handeln har gjort nationalstaten ekonomiskt och historiskt överflödig”.⁶ Än viktigare är hans betoning av de industrialiserade *ländernas ömsesidiga beroende*, på vikten av internationell arbetsdelning, vilket Day helt korrekt har noterat.

Spelade idéerna om ”permanent revolution” och ”Europas förenta stater” någon roll i Trotskijns politik och teori efter maktövertagandet? Trotskij själv förnekade den ”permanenta revolutionens” relevans för Sovjet på tjugotalet, trots att hans opponenter, som var ivriga att smutskasta honom, omdanade denna idé till en doktrin som de kallade ”trotskism”. Jag kommer tillbaka till dessa frågor när jag undersöker Days tolkning av Trotskijns ståndpunkt i fråga om socialism i ett land.

Krigskommunismen

Låt oss övergå till Trotskijns idéer under krigskommunismens period. Under 1918-19 var han strängt upptagen av uppgifter, vilka inte lämnade någon större tid över till ekonomiska frågor, även om det var han som presenterade den ekonomiska rapporten inför kommunistpartiets nionde kongress. Det verkar som — vilket han själv efteråt medgav — om han delade merparten av sina kamraters illusioner om hur en planerad ekonomi skulle skötas efter maktövertagandet. Varken han, Lenin eller andra bolsjeviker, hade någon uppfattning om verkliga ekonomiska problem, andra än de som kunde tillskrivas kapitalismens motsättningar. ”Vi förväntade oss att chefen”, skrev Trotskij senare, ”skulle förändras till en rent teknisk agent” under arbetarkontrollen.⁷ Alla hade de mycket att lära. Låt mig citera Trotskij igen.

Hur började vi? Det fanns en marknad — vi utplånade den. Konkurrens? Vi avskaffade den. Affärsmässig beräkning? Bort med den! Högsta ekonomiska rådet fördelade allting... från ett enda centrum. Det misslyckades.

Dessutom berodde misslyckandet inte endast på Rysslands efterblivenhet, för han fortsatte:

...om arbetarna i Tyskland skulle gripa makten nu, skulle vi avråda dem att... lägga allt under ett Högsta ekonomiska råd.⁸

Naturligtvis tillskrev han periodens överdrifter både illusioner och misstag och krigets krav, med betoningen framför allt lagd på det senare:

Har man tagit makten, så kan man icke godtyckligt ta en konsekvens och avstå från en annan. Om den kapitalistiska bourgeoisin medvetet och i ont uppsåt begagnar produktionens desorganisation som politiskt kampmedel för att återvinna statsmakten, så är proletariatet nödgat att övergå till socialisering, oavsett om det i *ifrågavarande* ögonblick är fördelaktigt eller skadligt. Men om proletariatet övertagit produktionen, så föreskriver den järnhårda nödvändigheten, att proletariatet

⁴ Se t ex Michel Löwys artikel [Från Hegels logik till Finlands-stationen i Petrograd](#), ur *FI* 4/87 ö a

⁵ Detta skulle säkert överensstämma med Knei-Paz tolkning av Trotskijns tankar, till skillnad från t ex Isaacs Deuschers. Det är märkligt att Knei-Paz inte refererar till detta arbete i sin bok.

⁶ Richard Day: *Leon Trotsky and the Politics of Economic Isolation* (Cambridge, 1973), s 13.

⁷ Leo Trotskij: *Den förrådade revolutionen*, Bokförlaget Röda Rummet, Stockholm 1983, s 47.

⁸ *XI sjezd RKP(b), mart-aprel' 1922 goda. Stenografitjeskij ottjet* (Moskva, 1961), s 142.

självt genom erfarenhet lär sig fylla den svåra uppgiften – att organisera det socialistiska ekonomiska systemet. Har ryttaren en gång satt sig i sadeln, så är han piskad att styra hästen – med risk att annars få skallen inslagen.⁹

I sitt tal till kommunistpartiets elfte kongress (1922), försvarade Trotskij åter den omfattande, men ”ekonomiskt irrationella”, nationaliseringen på g a krigets krav och nämnde speciellt de ägande klassernas motstånd och deras band med kontrarevolutionen, samt rena militära nödvändigheter. Fastän det är känt att Trotskij själv hade föreslagit att införa en slags skatt mycket tidigare än den faktiskt infördes, var detta ingen grundläggande ståndpunkt.¹⁰ Det var uppenbart för honom, liksom det måste ha varit för Lenin, att om bönderna inte uppmuntrades skulle produktionen sjunka och därmed skulle rekvisitionerna fortsätta för alltid.

Trotskij's huvudsakliga bidrag till krigskommunismens ekonomi var utan tvekan arbetets militarisering. Här hade han ungefär samma uppfattning som andra bolsjeviker. Lenin skrev upprepade gånger positivt om att mobilisera arbete till en tvingande plikt, vilket antyds av parollen ”Den som inte arbetar, skall inte heller äta”. Dekret om att inställa sig till arbete, med straff om man vägrade att foga sig, var talrika vid denna tid. Nikolaj Bucharin skrev om ”likvideringen av det så kallade arbetets frihet”, om behovet att övervinna ”individualism, skrämmässig avskildhet, brist på solidaritet” bland arbetarna.

Det är faktiskt så, att arbetets frihet är oförenlig med en riktigt organiserad planekonomi.¹¹

Det förtvivlade nödläget vid den tiden påverkade utan tvekan såväl Trotskij som Bucharin, vilket ledde till att han överförde generaliseringen till övergångsperioden i sin helhet.

Betänk Trotskij's argument, som det framställs i talet till kommunistpartiets nionde kongress.

Som en allmän regel, försöker människan undvika arbete. Vi skulle kunna säga, att människan är ett ganska lättjefullt djur.¹²

Efter att ha noterat att lättjan kan ha sina framstegsvänliga aspekter på så sätt att den uppmuntrar sökandet efter arbetsbesparande uppfinningar, med tillägget att han inte förespråkade en partikampanj som uppmanade till lättja, fortsatte han:

Den sociala organisationens uppgift är att sätta in lättjan i ett bestämt system, för att disciplinera och stimulera den med hjälp av arbetets sociala organisation... På det militära området finns det ett speciellt utarbetat system för att tvinga soldater att utföra sina plikter. På ett eller annat sätt, måste detsamma gälla för arbetet. Om vi menar allvar med en planerad ekonomi, då arbetet fördelas enligt den ekonomiska planen på ett givet utvecklingsstadium, skall den stora massan av arbetare inte behöva flacka omkring i Ryssland. De skall dirigeras, utnännas, kommenderas på samma sätt som soldater. Detta är grunden för arbetets militarisering och utan den, under våra förhållanden med förödelse och hunger, kan vi inte prata på allvar om att industrin står på en ny grund.¹³

Trotskij fortsatte med att förneka att arbetsplikt skulle leda till låg produktivitet:

Argumenten som här reses mot organiseringen av arbetsarméer är direkt riktade mot en socialistisk organisering av ekonomin under vår övergångsperiod... Naturligtvis... kan vi skissa huvuddragen... i en socialistisk ekonomi. I den kommer tvånget gradvis att minska och dö bort, och i en välorganiserad socialistisk ekonomi kommer inslag av tvång att inte längre upplevas som detta, eftersom arbete... kommer att bli till ett behov hos alla samhällsmedborgare... Under övergångsperioden

⁹ Leo Trotskij, *Kommunismen och terrorn*, René Coeckelberghs Partisanförlag AB, Halmstad 1971, s 139-40.

¹⁰ Se Trotskij's deklaration i *Xi sez'd*, s 128, 129

¹¹ N. Bucharin: *Ekonomika perechodnogo perioda* (Moskva, 1920), s 147.

¹² Jag använder Lászlo Szamuelys översättning i sin bok: *First models of the socialist economic systems* (Budapest, 1974), s 43.

¹³ *Ibid.*, s 43-44.

spelar emellertid tvånget en stor roll för att organisera arbetet, och om påtvingat arbete är improduktivt, kommer det att skada vår ekonomi.¹⁴

Under tiden infördes militär disciplin i fabrikena, direkt anvisning av arbete samt bestraffning av desertörer, vilket inkluderade straffarbete och ”internering i koncentrationsläger”.¹⁵ En politik som genomdrevs av fackföreningarna.

Ett grundläggande element hos Trotskij var att anvisning av arbete och tvång skulle fortsätta *under hela övergångsperioden*, tills i den ”välorganiserade socialistiska ekonomin” alla gör vad som måste göras av egen fri vilja. Detta argument baseras uppenbarligen inte på ett tillfälligt militärt behov. Laszlo Szamuely har rätt då han kommenterar att detta synsätt hos Trotskij kommer sig av att han förnekar behovet av materiella incitament (liksom Bucharin vid denna tid). Om ett arbete måste utföras och om inte någon kan övertalas med hjälp av belöning (moroten), finns det inget annat alternativ än ordergivning uppbackad med hot om bestraffning (piskan). Om Trotskij menade att hans idéer gällde för den närmaste kritiska situationen, kunde han ha påstått att det rådde brist på materiella incitament kring 1920. Han påstod inte detta. Han var inte den förste, och skulle inte bli den siste, som senare skulle ångra det teoretiska hoppet från det specifika till det allmänna. Helt visst, efter 1921 hör vi inget mer rättfärdigande av arbetsplikt.

Trotskij måste ha påverkats mycket starkt av den förfärliga situationen 1920, då armén tycktes vara den enda effektivt organiserade kraften och skiljde sig markant från den tidiga civila förvaltningens byråkratiska oduglighet. Som krigskommissarie förespråkade han användningen och befordran av ”borgerliga specialister” och behovet av disciplin och ordning för att undertrycka tendensen till anarki underifrån. Han kunde se fördelarna med att använda bataljoner till återuppbyggnaden. I samma egenskap blev han van vid att ge militära order, att påtvinga disciplin genom terror.¹⁶ Uppenbarligen hade han inte någon tid över för ”vänsterkommunisternas” idéer om fabrikskommittéer och liknande, lika lite som han tolererade soldatkommittéer. Under krigskommunismen identifierades Trotskij med hård disciplin på alla områden. Det var faktiskt så, att han kunde inte förstå varför den lydriad som man krävde av soldater inte skulle utsträckas till andra arbetare, speciellt i den allvarligt oorganiserade transportsektorn, eller varför fackföreningar inte skulle utgöra en del av den kvasimilitära statsapparaten. Liksom Bucharin var han väl medveten om att det existerade gruppintressen bland arbetarna och var övertygad om att sovjetstaten måste påtvinga arbetarklassens allmänna intresse på arbetarna. Detta är ett exempel på ”substitutionism” i dess renaste form: det övervägande intellektuella ledarskapet påstår sig veta vad arbetarklassen borde vilja, och har därför rätt att beordra arbetarna att handla därefter, oavsett vad dessa arbetare skulle vilja. Både Trotskij och Bucharin var medvetna om bristen på kapital och behovet av att ersätta det med mänskligt arbete. Bucharins första (1920) hänvisning till ”primitiv socialistisk ackumulering” gjordes i meningen *mobilisering av arbete* för socialistisk återuppbyggnad.¹⁷ Trotskij använde samma term flera år senare i sitt tal till kommunistpartiets tolfte kongress i april 1923,¹⁸ men tänkte helt klart på samma sätt 1920, om än inte i samma terminologi.

Eftersom det fortfarande finns de som tror att Trotskij i grunden skiljde sig från Lenin i denna fråga, kan man väl betona att det var Lenin som skrev att ”fackföreningarna måste förstatiseras; de måste sammansmälta med statsorganen”.¹⁹ Lenin stödde säkerligen också införandet

¹⁴ Ibid., s 44.

¹⁵ Den sista meningen är från den resolution som Trotskij presenterade, citerad i Day: *Leon Trotsky*, s 29.

¹⁶ I.I. Vatsetis: ”Grazhdanskaia voina, 1918 god.,” *Pamiat'. Istoritjeskij sbornik*, vol 2 (Paris: YMCA-Press, 1979), s 7-81).

¹⁷ Bukharin: *Ekonomika*.

¹⁸ *XII sez'd RKP(b), 17-25 aprilja 1923 g. Stenografitjeskii ottjet* (Moskva, 1968), s 351.

¹⁹ V.I. Lenin: *Collected Works* (London: Lawrence & Wishart, 1960-70), 28:424.

av arbetsplikt, ”militära metoder...skoningslöst” o s v.²⁰ Men Trotskij fick många fiender på grund av arrogans och en tendens till auktoritära lösningar. Lenin tyckte att Trotskij's idéer om fackföreningarnas roll som agenter för statligt tvång (i stället för som transmissionsremmar för partiet) gick för långt. Trots allt så påpekade Lenin, att arbetarna behövde ett skydd mot en stat med deformationer. Lenin medgav i slutet av 1920, att partiet hade gått för långt i riktning mot en allomfattande militarisering.

Trotskij var sålunda förknippad med centralisering, militarisering och maktfullkomlighet hos många partiledare och vanliga medborgare. Det hjälpte honom säkerligen inte när han senare appellerade till partidemokrati och arbetarklassen.

Den Nya Ekonomiska Politiken (NEP)

Stephen Cohen hävdar, att Trotskij var verkligen en ”nepist”.²¹ Man måste hålla med om denna bedömning. Trotskij var snabb att inse både behovet av och logiken i NEP, även om han säkerligen också var medveten om de faror den innebar. Han lärde snabbt av den centraliserade planeringens dåliga resultat under krigskommunismen. Han insåg också den ekonomiska verklighetens komplexa förhållanden, att produktionsenheterna är oberoende av varandra och måste sammanlänkas. Annars kommer de ”att vara som en telefon vars ledningar har blivit avklippta”.²² Marknadsmekanismen behövs. En dag skulle en socialism framträda, under vilken det skulle finnas den typ av planering som Marx föreställde sig – d v s varuproduktionens upphörande – men det kommer att finnas en lång ”övergångsperiod”. Under tiden måste man ”hålla sig till kapitalistiska beräkningsmetoder”, inte bara i det efterblivna Ryssland utan ”också i Tyskland”.²³ Marknaden skapar verkligen otrevliga fenomen: privata köpmän gör profit och spenderar den på *lar*-restaurangen (ett ställe med zigenarmusik som var välkända innan revolutionen och uppenbarligen vanliga igen 1922). Några kamrater vill ingripa mot *lar*, men den är, sa Trotskij, en konsekvens av att vi måste förlita oss på handeln och marknaden.²⁴

I april 1923, hade Trotskij uppdraget att presentera en lång rapport om industrin till kommunistpartiets tolfte kongress. Han hade utsetts till ordförande i den kommitté som skulle planera industripolitiken och sedan dess varit oense med Sokolnikov²⁵ om finanskommissariens fasthållande vid strama finansiella åtgärder för att garantera en balanserad budget och en lyckad övergång till en stabil valuta. Denna politik skadade oundvikligen industrin. Trotskij hävdade bestämt att industrins behov skulle ges högre prioritet och gick t o m så långt att han talade om ”industrins diktatur.” Eftersom han också stödde det akuta behovet av att införa en stabil valuta och balanserad budget, var åsiktsskillnaden emellertid mer en fråga om grader, där Sokolnikov representerade finansministerns synsätt. Trotskij presenterade den hittillsvarande partilinjen för kongressen på sitt ganska målände sätt. Fastän marknaden helt klart var viktig, hänvisade Trotskij två gånger till att släppa loss ”marknadens djävul”. En utvidgad socialistisk sektor var livsnödvändigt. Bandet (smytjka) till bönderna var lika avgörande, vilket i början visade sig i form av ett utbyte av i första hand konsumtionsvaror på marknaden. Högre nivåer skulle nås när staten skulle kunna erbjuda maskiner. Det var viktigt att stimulera

²⁰ Ibid., 30:332.

²¹ Stephen Cohen: ”Bolshevism and Stalinism”, i Robert C. Tucker: *Stalinism* (New York: W.W. Norton, 1977), s 22.

²² Leon Trotsky: *The First Five Years of the Communist International*, del 2 (New York: Pioneer Publishers, 1945-53), bd 2, s 220-263.

²³ Se Trotskij's kommentarer i *XI sezd*, s 136.

²⁴ Ibid.

²⁵ Sokolnikov, Gregorij (1888-1939), Gammelbolsjevik, innehade diplomatiska och militära uppdrag efter den ryska revolutionen; under en period stödde han Zinovjevs opposition inom partiet. Dömdes i skåderättegången i Moskva 1937. ö.a.

böndernas produktion: ”Bonden bör bli rikare”.²⁶ Skuggor av Bucharins kätterska paroll 1925 (Berika er!).

Trotskij påpekade att statlig industri innebär höga kostnader, ineffektivitet och förluster. Dessa förluster måste elimineras, även om man inte kan lägga ner viktig tung industri. Det är verkligen illa, att NEP-bourgeoisin gör profiter och tycks konkurrera effektivt med en ineffektiv statlig industri. Bönderna däremot lider samtidigt av ”prissaxen” (Trotskij presenterade ett diagram över ett prisindex över jordbruks- och industriprodukter, vilket liknade en sax), vilket är illavarslande för jordbruksproduktionen och smytjka. Lösning: exportera spannmål, ta fördel av Västeuropas brist på dollar. Det skulle leda till att jordbrukspriserna stiger inom Ryssland, och ge staten en profit i egenskap av mellanhand. Fler varor (maskiner, material, ännu fler konsumtionsvaror) skulle sedan kunna importeras. Under tiden skulle den statliga industrin koncentreras för att säkerställa lägre kostnader genom att kapaciteten utnyttjas bättre, genom striktare bokföring och genom reducering av alltför höga omkostnader. Ekonomin måste hållas i strama tyglar. En korrekt bokföring måste innefatta att en del avsätts till amortering och även till jordränta. Statsmonopolet på utrikeshandeln måste bevaras för att förhindra att kapital från väst tränger in och att ett band till den inhemska småbourgeoisin skapas, i synnerhet som varor från väst är så mycket billigare. Trotskij framhöll, att Sovjet är fortfarande så fattigt att t ex USA utan vidare skulle kunna köpa upp landet. Naturligtvis måste det finnas en statlig plan för industriell utveckling. Det omedelbara perspektivet var att både plan och marknad behövdes, med en socialistisk sektor som konkurrerar på marknaden med marknadens metoder. NEP – som var ”allvarligt menat och behövdes under en lång tid” – kommer till slut att övervinnas av NEP självt.²⁷

Dessa stämningar låg inte långt ifrån Bucharins, som vid samma tidpunkt krävde effektiv konkurrens mellan statlig industri och handel med ”det privata”, till skillnad från metoderna som använts under krigskommunismen. (Marx skrev över huvud taget aldrig något om att småbourgeoisin skulle förtryckas genom massarresteringar under objektiva förhållanden som gynnade dem.) Preobrazjenskij²⁸ föreställer sig i sitt ”futuristiska” verk, *Från NEP till Socialism*, skrivet 1922,²⁹ att den privata sektorn gradvis skulle pressas tillbaka av den moderniserade socialistiska sektorn genom överlägsen effektivitet och lägre kostnader.

Ingenting visar att Trotskij var motståndare till NEP och dess grundläggande principer. Han skiljde sig från Sokolnikov både vad gäller hur stora nedskärningar som skulle göras av subventionerna till icke lönsamma industrier och om vikten av monopol på utrikeshandeln. Trotskij underströk också kraftigare behovet av att planera den industriella expansionen. Men det är viktigt att komma ihåg hur det såg ut 1923. Valutan var endast delvis stabiliserad; prissaxen var, vilket alla, även Trotskij, höll med om, alltför vid; det nödvändiga i att låta bönderna använda sin marknad var allmänt accepterat liksom det faktum, att för att få till stånd ett högre utbud av jordbruksprodukter måste mer välmående bönder uppmuntras att producera och sälja mer. Manöverutrymmet var litet och det är mycket tveksamt, om Trotskij hade kunnat föra en väsentligt annorlunda politik än den som partiledningen förde om han hade befunnit sig i ledningen, låt oss säga 1923-25.

²⁶ Se Trotskijs kommentarer, *XII sezđ*, s 322. Som vi skall se förde Trotskij en liknande linje 1925. Bucharin hävdade, under striden mot trotskismen, att centralkommittén krävde, att en referens om bondeekonomins betydelse skulle sättas in i Trotskijs utkast till rapport om industrin, och att Trotskij invände mot detta. Han påstås ha sagt, att ”även om det i och för sig är korrekt”, så borde det inte stå i en rapport om industrin. I ljuset av vad Trotskij skrev senare om betydelsen av böndernas marknad, tycks detta vara en polemisk förvrängning av Bucharin.

²⁷ *Ibid.*, s 338-40.

²⁸ Se D Filtzer [Preobrazjenskij syn på den politiska ekonomin efter den maktomvälvningen i Ryssland 1917](#) från *Fjärde Internationalen* nr 4-5 1982. ö.a.

²⁹ E.A. Preobrazhensky: [From New Economic Policy to Socialism](#) (London: New Park Publications, 1973).

Senare skulle Trotskij (liksom trotskister) hävda, att om partiet hade följt den ekonomiska politik som han förespråkade, och inte väntat till 1928, skulle många problem ha undvikits. Jag skulle fortfarande vilja se dessa påståenden testade med tanke på tidens faktiska möjligheter. Det innebär inte att den förda politiken var korrekt. Man kan ifrågasätta vissa beslut, efterlyst något annorlunda prioriteringar. Trotskij hade rätt, då han menade att vissa av svårigheterna i byarna, även kulakernas makt över fattiga bönder, berodde på bristande tillgång på jordbruksredskap (även enkla redskap), vilka man ofta var tvungen att hyra från rikare bönder. Kulakerna kunde ha beskattats hårdare (trots att Trotskij varnade för detta i sitt tal vid partiets tolfte kongress). Det är också sant att högre industriproduktion skulle ha stimulerat till ett ökat utbyte med bönderna och till högre produktivitet i jordbruket, vilket alla, också Bucharin, höll med om var önskvärt. Problemet var hur man skulle kunna nå det snabbt, inom NEPs ramar och de begränsningar som lagts på landet efter att ha återhämtat sig från hunger och ekonomisk ruin. De som påstår att Trotskij hade ett dramatiskt annorlunda, praktiskt genomförbart alternativ, har en del att bevisa.

En del anser, att Trotskij förespråkade en allomfattande plan 1923 och att han och Preobrazjenskij såg ”värdelagen” (dvs marknadskrafterna) och planeringsprincipen som ömsesidigt oförenliga. Det är sant att han ville ha mer planering och att han insåg behovet av att stärka den statliga (socialistiska) sektorn gentemot privata företag. Naturligtvis delade han andra teoretikers synsätt (som Bucharins och Preobrazjenskij) om socialismen/kommunismen som det framtida målet. Hans engagemang för NEP, och även marknaden, är uppenbart, *med tanke på de förhållanden som rådde*.

I ett brev till centralkommittén, daterat 8 oktober 1923, grundar han sin analys på smytjkan med bönderna, fäster uppmärksamheten på prissaxens fördärliga effekter, attackerar dekret som ”mekaniskt sänker priserna som ett resultat av politiska påtryckningar,” som ”i de flesta fall bara berikar de medelrika och inte har någon effekt på böndernas marknad.” I stället för ”planerad och manipulativ anpassning” (till marknaden), har man ”försökt att kommendera priserna i krigskommunismens anda”.³⁰

I ett andra brev (24 oktober 1923) ställer Trotskij syn på planering i ett än klarare perspektiv. Han skriver om ”*övergripande ledning genom planering, dvs den systematiska samordningen av den statsägda ekonomins viktigaste sektorer för att anpassa dem till den växande marknaden*”.³¹

I sin viktiga pamflett, *Den nya kursen*, skriven 1923 men publicerad 1924, betonas samma saker med än större skärpa:

Även om den proletära revolutionen segrar i Väst, kommer vi vid förverkligandet av socialismen i stor utsträckning att tvingas basera oss på mellanbonden och dra in honom i den socialistiska ekonomin.³²

Han påminde sina läsare om sitt förslag att överge rekvireringen av böndernas produkter, vilket föregrep NEP med över ett år. Han noterar att marknadens existens ”avsevärt försvårar” planeringen. Men uppenbarligen är det så, att ”under den kommande perioden... kommer vi att få en statlig ekonomi som styrs av en bestämd plan. Samtidigt kommer den att i allt högre grad sammanflätas med bondemarknaden och till följd härav anpassa sig till denna allt efter dess utveckling.” Det kommer att bli så att man ”genom exakta kunskaper om marknads-

³⁰ Leon Trotsky: *The challenge of the left opposition (1923-25)* (New York: Pathfinder Press, 1975), s 59.

³¹ Ibid., s 60; min kursivering. (Detta och följande citat är citerade av källan i den form som de ”läcktes” till *Sotsialistitjeskii vestnik*, en mensjevnikisk publikation i exil.)

³² *Den nya kursen*, René Coeckelberghs Partisanförlag AB, 1972 s 52. [[Den nya kursen](#)]

villkoren och korrekta ekonomiska prognoser, kan harmoniera statsindustrin med jordbruket enligt en bestämd plan”.³³

I den statliga industrins kamp för att erövra marknaden är planen vårt främsta vapen.³⁴

Socialistisk statsindustri, fortsätter han, borde inte underkastas alltför rigida finansiella hänsyn och borde tillfredsställa bondemarknaden, för att sålunda ”förverkliga denna ’smytjka’, som ännu inte är mer än ett ord”.³⁵ Kulaken, den privata handelsmannen, kan då hållas inom bestämda gränser. Lenins maxim ”Hellre mindre, men bättre” lägger grunden för en korrekt politik, hävdar Trotskij:

Under de kommande åren måste sovjetstaten, samtidigt som den bevarar sin karaktär av arbetarstat, anpassas till böndernas behov och styrka. Sovjetindustrin måste å ena sidan anpassas till bondemarknaden, och å den andra till böndernas skattebetalningskapacitet, samtidigt som dess karaktär av statsindustri, dvs socialistisk industri, bevaras. Endast på detta sätt kan vi undgå att kullkasta jämvikten hos vår sovjetstat, så länge revolutionen inte kullkastat jämvikten i de kapitalistiska länderna. Det är inte det ständigt förekommande upprepadet av ordet ”smytjka”, utan en reell anpassning av industrin till den rurala ekonomin som verkligen kan lösa den avgörande frågan om vår ekonomi och politik.³⁶

På grund av bristen på planering, följer att ”de olika delarna av vår statsindustri varken står i samklang med varandra, eller med transport- och kreditsektorerna,” vilket orsakar disproportioner, höga kostnader osv. Återigen beklagar Trotskij att man inte tillräckligt kan ”uppskatta de grundläggande elementen i vår ekonomi.” Det är nödvändigt att lära sig att ”förutsäga deras framtida, ömsesidiga relationer inom produktionsprocessen” och att ”anpassa industrin i sin helhet till den rurala ekonomin.” Då han kräver billigare industriprodukter, förnekar han speciellt att den planering av industrin han förespråkar skulle stå i motsättning till *smytjka*:

[Den] kan inte förverkligas såvida inte industrin organiseras rationellt, styrs av en bestämd plan...En god organisering av arbetet inom vår Statliga Planeringskommission är det direkta och rationella medlet för att med framgång närma sig en lösning av alliansfrågan – *inte genom att upphäva marknaden, utan på basis av marknaden.*³⁷

Detta låter knappast som att Trotskij är mot marknaden eller att han ser planering som något naturligt oförenligt med marknaden vid denna tid. Tyngdpunkten i hans argument är att bristen på tillräcklig finansiering och planerad samordning gör att statsindustrin misslyckas med att anpassa sig till marknaden och att detta har fördärliga ekonomiska och politiska konsekvenser. Trotskij var naturligtvis helt igenom en politisk människa och brydde sig inte om ekonomisk ”rationalitet” för dess egen skull. Men han såg helt klart marknadens roll i dess relation till bönderna under NEP, och han, liksom Bucharin, tänkte sig att konflikten mellan den socialistiska staten och NEP-bourgeoisin i denna fråga skulle utspelas på marknaden. Han skulle säkert ha instämt med Bucharin när denne skrev att ”om kooperativet inte har några galoscher medan kulaken eller den privata handelsmannen har det,” då ”kan vi inte föda bonden med utmärkta dekret eller tal om Chamberlain”.³⁸ Det måste framhållas att det var Zinovjev, inte Trotskij, som då betonade kulakfaran. Det var faktiskt så, att Trotskij motsatte sig åtgärder mot kulakerna. I september 1925 sa Trotskij:

³³ Ibid., s 67, 68.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid., s 69.

³⁶ Ibid., s 84-85.

³⁷ Ibid., s 86-87.

³⁸ N. Bukharin: *Put k sotsializmu v Rossi* (New York: Omicron Books, 1967), s 335.

Kulaken, den rike bonden, som säljer spannmål till staten, möjliggör för staten att skaffa sig utländsk valuta med vilken den kan importera maskiner till våra fabriker. Detta är en positiv sak. Den främjar rörelsen mot socialism.³⁹

Återigen tycks inte skillnaden gentemot Bucharin vara stor.

Jag måste erkänna ett misstag som jag gjorde i en artikel om Bucharin, i vilken jag skrev (under påverkan av såväl Bucharins angrepp på Trotskij som Trotskijs egna påståenden), att Bucharin, *till skillnad från Trotskij*, ville se sig som en gradualist; att Trotskij, precis som Preobrazjenskij, aldrig skulle acceptera en slags konkurrenskraftig jämvikt mellan den privata och offentliga sektorn utan ansåg att den ene måste "äta upp" den andre.⁴⁰ (Jag har ett intryck av att Trotskijs attityd inte var densamma som Preobrazjenskij, vilket kan vara en anledning till att den sistnämnde bröt med Trotskij när Stalin svängde åt "vänster" 1928.)

Mitt misstag var emellertid inte alls så stort som Ernest Mandels. I sin bok om Trotskij, citerar han *Den nya kursen*, men utelämnar helt enkelt alla hänvisningar som har citerats här. I stället koncentrerar han sig på (vilket jag håller med om är viktigt) attacken mot partiets byråkratisering och sammanfattar Trotskijs politiska ekonomi under den här perioden med att den "innebar, bland annat, en höjning av reallönerna, avskaffande massarbetslösheten, en inriktning mot ökad industrialisering och ett stegradt klasskrig på landsbygden".⁴¹ Så länge han var en ansvarsfull medlem av politbyrån, kunde Trotskij inte ha förespråkat så motstridiga mål som dessa! Högre investeringar i industrin skulle kräva uppoffringar, och ett klasskrig i byarna skulle skärpa uppoffringarna genom att reducera tillgången på spannmål på marknaden. Det var under perioden 1923-24, då Sovjet just hade hämtat sig från tiggeri, svält, industrins genomklappning och hyperinflation, medan industrin fortfarande producerade klart under sin faktiska kapacitet. Det är verkligen orättvist mot Trotskij att ge en så missvisande bild av hans politik vid denna tidpunkt. Hans politik var en annan några år senare, men det var även den objektiva situationen.

Trotskijs syn på kulakerna och "NEP-männen" förändrades gradvis allt eftersom han kördes längre och längre bort från maktens boningar. Delvis var detta den naturliga reaktionen hos vem som helst, som hamnat i opposition och som söker stöd hos andra oppositionella. Han måste emellertid verkligen ha känt på sig, att återuppbyggnadsperioden var nära sitt slut, och att de beslutade planerna för en snabbare industrialisering försenats på ett oacceptabelt sätt, och att denna försening skulle leda landet in i en ekonomisk och politisk återvändsgränd. Han misstrodde också politiska åsikter och attityder hos icke partianslutna specialister i planeringsorganen.⁴² Han kom allt mer att se på Stalin-Bucharin-majoriteten som naturligt allierade med borgerliga element, NEP-männen, kulaker, "borgerliga" specialister. (När dessa arresterades och ställdes inför rätta 1928 och -30, gillade och trodde Trotskij på anklagelserna, samtidigt som han redan var i exil). Den i det närmsta pro-kulakattityd han hade uttryckt 1923 hade hur som helst svängt 1926, trots att den statliga ekonomiska sektorn redan spelade en mycket större roll.

Efter 1926, då flera steg hade tagits som rubbade NEPs sköra jämvikt, och då prispolitiken i industrin och jordbruket hade bidragit till varubrist och kris i tillgången på jordbruksprodukter, talade Trotskij mot de åtgärder som Bucharin och de professionella ekonomerna krävde, utan att direkt opponera sig mot NEP eller föreslå en alternativ modell. Därför är det inte så

³⁹ Citerad i Day: *Leon Trotsky*, s 114. (Ett stort tack till Richard Day för att ha uppmärksammat mig på denna referens.)

⁴⁰ Se Alec Nove: *Political Economy and Soviet Socialism* (London and Boston: Allen & Unwin, 1979), s 96.

⁴¹ Ernest Mandel: *Trotsky* (London: NLB, 1979), s 82.

⁴² De misstrodde även honom (se *Nikolaj Vladislavovitj Volskij IN. Valentinov: NEP i krizis partii posle smerti Lenina* (Stanford, 1971).

konstigt att det skapade stor förvirring bland Trotskijs egna anhängare när Stalin iscensatte sin skarpa vänstersväng, trots att, som vi skall se, Trotskij utsatte Stalin för hård kritik för hans sätt att industrialisera. Det var verkligen tragiskt, att Trotskij och Bucharin ödslade så mycket energi på att misskreditera varandra – Trotskij fortsatte även i exil att brännmärka honom – när de hade så mycket mer gemensamt med varandra än vad de hade med den man som skulle komma att döda dem båda.

Socialism i ett land

Richard Day förfäktar, att Trotskij inte var emot idén att bygga socialismen i ett land. Där emot förnekade han möjligheten att göra det på en autarkisk (självhushållande) grund, i ett ”enskilt” land. Day skriver:

Den verkliga frågan var inte *hur* Ryssland kunde bygga socialismen före den internationella revolutionen, utan *hur* man kan komma fram till en valfri planeringsstrategi, som innefattar både existerande och framtida internationella arbetsdelning.⁴³

Det är allmängods att Trotskij upprepade gånger kritiserade teorin om ”socialism i ett land” under sin exil. Inte heller är det någon (inklusive Day) som ifrågasätter, enligt Trotskijs sätt att se, att socialismen inte hade uppnåtts i Sovjet på 30-talet, trots Stalins påståenden därom. Frågan som står i blickpunkten är huruvida Day tolkar Trotskijs idéer korrekt under den period som ”socialismen i ett land” debatterades i Sovjet, dvs innan oppositionens slutliga nederlag.

Day koncentrerar sin uppmärksamhet på Trotskijs förändrade inställning till utrikeshandelns betydelse. En sådan förändring skedde, men enligt min åsikt lägger Day för stor vikt vid den. Under inbördeskriget var Sovjet-Rysslands ekonomiska isolering ett faktum vilket ingen kunde förneka eller bortse från. Att prata om ”integrering” under blockaden skulle verkligen varit absurt. Under 1921-22 var Trotskij kanske väl pessimistisk om de omedelbara möjligheterna att erhålla viktig material (som t ex lokomotiv) från det kapitalistiska väst, men detta var mer en fråga om bedömning (kanske felaktig) av praktiska möjligheter, inte en teori. Trotskij var vid denna tid verkligen mycket medveten om Sovjetrepublikens ekonomiska svaghet och var därför mycket defensiv och protektionistisk: ett insläppande av varor från väst skulle bli farligt med tanke på den kolossalt undertryckta efterfrågan på konsumtionsvaror och sovjetindustrins erbarmliga tillstånd. Kapital från väst skulle lätt ta över allt om den tilläts göra detta. Därför behövdes ett statligt monopol på utrikeshandeln. Därav kom sig den uppenbarligen oundvikliga nödvändigheten att om möjligt göra allt på egen hand. Det var för honom en bitter nödvändighet, en önskad, men oundviklig politik. 1923 såg Trotskij, vilket man kan förstå, fler möjligheter och fördelar i att Sovjet deltog i den internationella arbetsdelningen. Det är sant att ett av hans skäl för att opponera sig mot Stalin-Bucharingruppen var att de tycktes överdriva målet för självförsörjning — även om de alla visste att många maskiner till en början måste importeras från väst.

Enligt min åsikt är den huvudsakliga svagheten i Days intressanta argument, att han aldrig undersöker betydelsen av ordet ”socialism” i de allmänna diskussionerna och hos Trotskij själv. Vi använder det alla på ett mycket lättsinnigt och ofta motsägelsefullt sätt. Som Day själv påpekar, framhöll Trotskij att den sovjetiska statliga industrin var socialistisk, till skillnad från Kamenev som ansåg den vara ”stats-kapitalistisk”. Då jämför Trotskij ”socialism” med statligt ägande. Han använde inte ordet på samma sätt i andra sammanhang.

Viktigare är vissa andra skillnader. Ett hinder för att kunna bygga socialismen i Sovjet, då resten av världen var kapitalistisk, var ett *yttre militärt och ekonomiskt hot*. Trotskij hänvisade

⁴³ Day: *Leon Trotsky*, s 4.

ofta till detta, liksom t ex Bucharin. Ett annat hinder var *inre svaghet*, efterblivenhetens följer och det motsägelsefulla i att försöka bygga socialismen i ett bondeland utan hjälp från arbetarklassen i de mer utvecklade och rikare länderna, en synpunkt som Trotskij framförde t ex 1922. Båda argumenten skulle vara förenliga med att "socialism" kan byggas i ett land, om det kunde skydda sig mot militär erövring och övervinna sin inre svaghet och sina motsättningar. Slutligen finns synen på socialismen som *internationell*, och då ser man på den i sin ursprungliga marxistiskt-utopiska form som en synonym för kommunism: det är uppenbart så att separata stater inte är förenlig med idén att staten dör bort genom att konflikter övervinns på grund av ett allmänt överflöd o s v. I denna mening är teorin om "socialism i ett land" helt enkelt en lika ologisk och motsägelsefull idé som "frusen is", för att låna ett begrepp från Plechanov.⁴⁴ En del av dagens vänster använder ordet "socialism" på detta sätt och ser Trotskij som internationalisten. Det var också möjligt att hävda att något som påminner om socialism kan byggas i ett stort, starkt land, vars plikt skulle vara att sprida världsrevolutionen och upprätta ett socialistiskt världssamhälle.

Alvin Gouldner uttrycker vad jag menar (utan att uppenbarligen ha läst Day) då han skriver:

Ingen ledande bolsjevik, inte heller Stalin, tycks ha tänkt på att en mogen socialism skulle kunna byggas av eller inom ett land ensamt. Den grundläggande frågan var makten och Sovjetstatens säkerhet, inte socialismens slutliga seger... Trotskij trodde inte att Sovjetstaten kunde vara säker mot kapitalistisk restaurering såvida inte sovjetrevolutionen spred sig till det industrialiserade Europa.⁴⁵

Day påminner oss helt korrekt om att Trotskijs teori om den permanenta revolutionen implicerar att en socialistisk revolution kunde genomföras i ett land som saknar de initiala betingelserna för en kapitalistisk utveckling. Han har också rätt då han betonar, att Trotskij, för att inte framstå som pessimist, defeatist eller t o m en slags mensjevik, var tvungen att hävda att något som liknar socialism kunde "byggas" så länge som han fortfarande var en aktiv politiker i Sovjet. Åtminstone kunde Trotskij förstå att en allmän opposition mot Stalin-Bucharins tes om att socialismen kunde byggas skulle vara dåraktigt. Det var Zinovjev som kritiserade den starkast, om än inte särskilt effektivt, och det var Preobrazjenskij som i en imponerande artikel⁴⁶ redovisade de motsättningar som regimen stod inför och förklarade att de var omöjliga att lösa utan en revolution i de utvecklade länderna. Man förstår att Trotskij (1926 och 1927) förnekade att han hade påstått att ett "socialistiskt uppbyggande" var omöjligt i ett land. Tvärtom påpekade han att hans förespråkande av en snabbare industrialisering annars hade varit själv motsägande. Men lägg märke till orden "socialistiskt uppbyggande" (eller "bygga socialismen"), vilket är klart förenligt med idén att socialismen inte kunde fullbordas i ett isolerat land (vilket land som helst, oavsett dess utvecklingsnivå). Trotskij underströk också det önskvärda i att delta i världens arbetsdelning, han såg de ekonomiska fördelarna (t o m nödvändigheten) av att köpa kapitalutrustning från det utvecklade väst och attackerade således tendenserna att planera för självhushållning. Men gör Day rätt då han lägger så stor vikt vid denna fråga?

Day förtjänar att hyllas för att han utmanar ett antal myter om "trotskism" och för att han har uppmärksammat oss på material och citat som visar på det komplexa i Trotskijs tankar och handlingar (och, händelsevis, hans politiska oduglighet i avgörande ögonblick). Men av skäl

⁴⁴ Grigorij Plechanov (1856-1918) grundade den första ryska marxistiska gruppen i Schweiz 1883. Han var redaktör för *Iskra* men urartade politiskt och var motståndare till såväl mensjevikerna som bolsjevikerna. Senare var han för första världskriget och mot den ryska revolutionen. ö.a.

⁴⁵ Alvin W. Gouldner: "Stalinism; A Study of Internal Colonialism," *Telos*, Winter 1977-78, nr. 34, s 24.

⁴⁶ E. A. Preobrazjenskij: "Choizajstvennoje Ravnovesije Sisteme SSSR", *Vestnik Kommunistitjeskoj akademii*, 22 (1927): 19-71.

som jag har utvecklat ovan, har jag en känsla av att Day överbetonar Trotskijs syn på isolering kontra integrering.

Byråkratin

Här skall jag inte diskutera det giltiga eller felaktiga i Trotskijs tes om ”Termidor”,⁴⁷ hans misslyckande att finna Stalins verkliga maktbas eller senare teser om ”degenererad arbetarstat” eller byråkratin som en ”ny klass.” Det är inte tillräckligt att brännmärka ”byråkratin”. Man måste kunna förklara dess seger, även om själva begreppet ”byråkrati” var det rätta för att beskriva dem som, tillsammans med Stalin, ledde och organiserade den omfattande och brutala ”revolutionen från ovan.” (Knappast ett typiskt beteende för en byråkrati!) Jag skall koncentrera mig på en märklig aspekt av Trotskijs tankar, märklig därför att den rimmar så illa med elementär marxism. Så här skriver Trotskij:

Om staten inte dör bort utan blir mer och mer despotisk, om arbetarklassens talesmän blir byråkratiserade och byråkratin reser sig över det nya samhället, sker detta inte på grund av några sekundära orsaker som psykologiska kvarlevor från det förflutna etc, utan är ett resultat av den krassa nödvändigheten att frambringa och stödja en privilegierad minoritet så länge det är omöjligt att garantera genuin jämlikhet.

I samma verk skriver Trotskij:

Om en ”stat med väpnade arbetare” som försvar av socialiserad egendom mot borgerliga kontrarevolutioner var helt riktig, så var det något helt annat att reglera brist på jämlikhet inom konsumtionen.⁴⁸

Han hänvisade också till knappheten på varor, behovet av att hålla ordning i kön som grunden för byråkratins makt och avslutade med att, syftande på byråkratin, ”den ’vet’ vem som skall få någonting och vem som måste vänta”⁴⁹ och glömmer aldrig sig själv.

Detta reser problemet med byråkratins konsumtion som dess drivkraft. Marxister borde i detta fall undersöka produktionsförhållandena. Trotskij missade poängen. Om det var något som ”staten med väpnade arbetare” (en i sig själv romantisk beskrivning) inte kunde göra, så var det att organisera produktionen. Hur kunde det komma sig att Trotskij inte insåg att centralplaneringen utgör basen för både ”byråkratins” funktion och dess makt genom att samhället görs helt beroende av de statsägda institutionernas tjänster, men också på grund av den hierarkiska organisationsform som centralplanering kräver? Privilegierna inom konsumtionsfären är en följd, inte orsak: en följd av makten över produktionen av varor och tjänster, över hur överskottet skall disponeras och över hur arbetet skall fördelas. Naturligtvis har denna makt sina gränser, den är inte obegränsad, men det är en annan fråga. Som jag skall visa i nästa stycke, var Trotskij nära att se det omvända förhållandet mellan marknadens styrka och ”byråkratins” makt, men han drog aldrig de teoretiska slutsatserna av denna insikt.

⁴⁷ Den 9 termidor (7 juli) 1794, var det datum i den nya kalender som införts under den franska revolutionen, då de radikala jakobinerna under ledning av Robespierre störtades av en högerflygel inom det revolutionära lägret. Även om termidor-anhängarna öppnade en reaktionär politisk period, som nådde sin höjdpunkt genom Napoleon Bonapartes maktövertagande den 18 brumaire (19 november) 1799, gick de inte så långt som att återinföra det gamla feudala systemet. Trotskij kallade den konservativa stalinistiska byråkratin för termidoriensk, eftersom han ansåg att dess politik banade vägen för en kapitalistisk kontrarevolution. 1929 och sex år framöver, använde sig Trotskij av jämförelsen med termidor som ett kännetecken på när makten går över från en klass till en annan. d v s den borgerliga kontrarevolutionens seger i Sovjetunionen. 1935 förändrade han sin teori, och använde därefter analogin för att beskriva den reaktionära utveckling som ägde rum ”inom revolutionens samhälleliga grundvalar” och som därför inte förändrade statens klasskaraktär. ö.a.

⁴⁸ Trotskij: *Den förrådada revolutionen*, s 45.

⁴⁹ *Ibid*, s 83.

Jag har på annat håll⁵⁰ utförligt citerat ur Trotskijs *Oppositionsbulletinen* för att visa hur Trotskij reagerade på Stalins vänstergir och på förvirringen bland hans anhängare, utspridda på avlägsna platser i exil. Han var mycket kritisk mot kollektiviseringen och vad han kallade ”industrialisering genom galopperande inflation”. I början var han helt oförmögen att förstå vad som hände i byarna, inte bara på grund av brist på information, utan också därför att han felaktigt identifierade den ”stalinistiska byråkratins” intressen med de rika i byarna vilket kunde leda till att ”det kollektiva jordbruket kan bli en ny förklädnad för kulaken”.⁵¹ Detta under förutsättning att kollektiviseringen genomfördes utan traktorer och andra maskiner på vilka den borde baseras. Han hade tidigare sett krisen för spannmålsrekquisitionerna vintern 1927-28 och menat att de bekräftat hans analys, att kulakerna var mycket mäktiga, och han kritiserade (den alltför blygsamma) ökningen av rekvisionspriserna i mitten av 1928, som han såg som en eftergift gentemot de rika och marknadskrafterna. Han behandlade i början hela Stalins vänstergir som en avvikelse, som hade genomförts under trycket från oppositionen och som när som helst kunde ersättas med det motsatta.

Då det verkliga läget blev uppenbart fördömde han kollektiviseringens överdrifter, men på ett märkligt halvhjärtat sätt. Han föreföll vara för kollektivisering i princip, men på en frivillig grund. Det skulle ha varit möjligt att genomföra den frivilligt om de nödvändiga maskinerna funnits och att de hade funnits om hans mer ambitiösa industrialiseringsplaner hade antagits tidigare. Nu vet vi helt säkert att bönder inte omvänds till kollektivisering vid åsynen av traktorer. Inte heller står det klart hur oppositionen utan tvång skulle ha genomfört de samtidiga förslagen om att öka investeringarna (t ex 1926), förbättra arbetarnas levnadsstandard, uppmuntra högre jordbruksproduktion och få fram de nödvändiga medlen för att sporra bönderna till att bilda kollektiv frivilligt och öka produktionen.⁵²

Trotskij var mer övertygande i sina kommentarer om Stalins strategi för industrialisering. Han kunde visa att ”plötsligt övergavs alla argument mot 'superindustrialiseringen'” och att ”irrläror som igår kallades för 'trotskistiska'” blev obligatoriska. I stället för överdriven försiktighet infann sig nu överdriven optimism.

Nu är parollen ”full fart framåt” utan några hänsyn. Planen revideras upprepade gånger uppåt. Opportunisterna har gått från passivitet till en otyglad subjektivism.⁵³

Emellanåt frestades Trotskij att använda den första femårsplanens höga tillväxtsiffror både som bevis för att hans tidigare kritik av överdriven försiktighet var korrekt och att de visade på fördelarna med en centraliserad statsekonomi.⁵⁴ Men det huvudsakliga angreppet riktas mot den osunda extremismen, som ”bryter ner hela ekonomin och därmed den sociala jämvikten”.⁵⁵ Han beklagade djupt den sjunkande levnadsstandarden och den byråkratiska godtyckligheten. Hans egen uppfattning inbegrep intressant nog en öppen debatt mellan olika intressegrupper. ”Traktortillverkare, oljefabrikanter, elproducenter” skulle kräva mer resurser till ”sina” sektorer. Om sådana konflikter undertrycktes skulle det lättare leda till osunda, godtyckliga beslut.⁵⁶

⁵⁰ A. Nove: ”A note on Trotsky and the 'Left Opposition', 1929-31”, *Soviet Studies*, 29, nr 4 (oktober 1977).

⁵¹ *Bjulleten oppozitsij*, 1930, nr 9.

⁵² Se *Writings of Leon Trotsky, 1932* (New York: Pathfinder Press, 1975), s 270-75 där man kan läsa Trotskijs kritik av tvånget hos Stalins kollektivisering.

⁵³ *Bjulleten oppozitsij*, 1929 nr 7, s 3 och 1930 nr 9 (artikeln i den senare har titeln ”Om ekonomisk äventyrlighet och dess faror”).

⁵⁴ Se t ex *ibid.*, 1930 nr 10, s 16.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Ibid.*, s 17.

Under exilen förespråkade han återigen marknaden i motsats till Stalins obalanserade äventyrspolitik. Han uttryckte sig positivt om marknaden första gången mycket tidigare, ett år efter NEPs införande:

Under övergångsperioden måste varje företag eller företagsgrupp i mer eller mindre hög grad agera självständigt på marknaden och testa sig själv på marknaden... Det är nödvändigt för alla statsägda fabriker, med dess tekniske direktör... att inte bara bli föremål för kontroll uppifrån – av de statliga organen – utan också underifrån, av marknaden, som kommer att vara statsekonomens regulator under en lång tid framöver.⁵⁷

Man skulle kunna tänka sig att detta är bara ytterligare ett exempel på hur man gör en dygd av nödvändigheten, eftersom detta skrevs 1922 precis när NEP hade inletts. Men Trotskij uttryckte samma idéer 1933 och upprepade dem 1936.

Övergångsperiodens ekonomi är otänkbar utan att rubeln ”kontrollerar” den.⁵⁸

Senare talar han återigen om att byråkratin har frigjort sig *både* från massornas kontroll *och* från ”tjervonetsens automatiska kontroll”.⁵⁹ Han framför samma argument än starkare i maj 1933. Trotskij försummar aldrig att betona sin tro på kommunismens slutliga triumf och därmed pengarnas försvinnande då ett allmänt överflöd råder. Detta stadium är emellertid mycket långt borta.

Pengarnas funktion i Sovjetekonomin kan i viss mening endast nu expandera fullt ut. Övergångsperioden som helhet innebär inte att omsättningen av varor minskar utan tvärtom, dess stora expansion.

Slutet för bondens slutna självhushållning genom kollektiviseringen borde faktiskt öka denna expansion.

Eftersom samhällets alla produktivkrafter står till den socialistiska statens förfogande, har den till uppgift att fördela och använda dem på det för samhället mest produktiva sättet. De ekonomiska beräkningssätt som utvecklats under kapitalismen förkastas inte, utan de socialiseras. Socialismens uppbyggnad är otänkbar utan att man bygger in producentens och konsumentens personliga intresse i planeringssystemet. Och detta intresse kan enbart komma till uttryck i sin levande form där det finns ett beprövat och flexibelt redskap: en stabil valuta. Det är speciellt omöjligt att få grepp om en stegring av arbetsproduktiviteten eller en kvalitetshöjning av varor utan en korrekt måttstock, som fritt tränger in i ekonomins alla vrår och vinklar, dvs en stabil monetär enhet...Ekonomisk planering frigör sig själv från finansiell (eller marknads) kontroll, precis som byråkratisk godtycklighet frigör sig själv från politisk kontroll.⁶⁰

Samma synpunkter, ofta med samma ord, upprepas 1936, då Trotskij också hänvisar till fördelarna med guldmyntfot. Återigen gjordes detta i ett sammanhang då han ställde godtycklighet och rationell ekonomisk kalkylering mot varandra. Detta kräver ”en rubel som är oberoende av ledarna”.⁶¹

Det är intressant att notera hur han sammanbinder marknaden med demokrati, dvs hur han såg medborgarnas önskemål så som de kommer till uttryck på marknaden, som en slags tillbakahållande makt gentemot byråkraterna i planeringskontoren. Han insåg också att en plan helt enkelt kunde slå fel (trots alla goda intentioner) såvida den inte kontrolleras och korrigeras mot situationen på marknaden. Det är visserligen sant att detta gällde för ”övergångsperioden,” men det ligger långt ifrån att behandla marknaden (och ”värdelagen” som manifesterar

⁵⁷ Trotsky: *First Five Years*.

⁵⁸ *Bjulleten oppozitsij*, 1932 nr 31, s 8.

⁵⁹ *Ibid.*, 1933 nr 33, s 2.

⁶⁰ Se *ibid.*, 1933 nr 34, s 5-6.

⁶¹ Trotskij: ”Chto takoe SSSR”, s 226. Denna bok upprepar många stycken i tidigare artiklar som citerats här.

sig på marknaden) som en fiende till ”socialistisk uppbyggnad”. Det ligger också långt ifrån dagens idéer hos den yttersta vänstern, av vilka en del påstår sig vara trotskistiska.⁶²

Slutligen skall jag kort behandla två andra frågor. Den ena är den gamla ständiga anklagelsen om att Trotskij ”underskattade bönderna”. Jag är inte säker på vad som menas med detta. Han behandlade bönderna som ett *objekt* för politik och visade ringa omsorg om deras intressen och välfärd – men denna attityd delade han med Lenin, Stalin och de flesta bolsjevikledarna. Kanske var det så att han överskattade styrkan och hotet från kulakerna; hans allierade vid den tiden, Zinovjev, gjorde det helt säkert. Kanske kunde Lenin bättre bedöma böndernas hunger efter jord som en revolutionär faktor innan och efter oktoberrevolutionen, men mer kan man knappt säga.

Trotskij deltog också i en intressant diskussion med den namnkunnige ekonomen Kondratieff⁶³ om handelscyklernas långa vågor. Vi är skyldiga Day ett stort tack för att ha uppmärksammat denna debatt i ny artikel.⁶⁴ Trotskij argumenterade på ett civiliserat sätt och betonade (som han såg det) den roll som växlingarna i klasskampens intensitet spelade. Återigen måste man djupt beklaga hur Stalin förstörde både debatten och de båda debattörerna. (Kondratieff dog i fängelse 1941 i ett tillstånd av mental kollaps enligt muntlig information som jag fått av hans tidigare ställföreträdare, Albert Vainsjtein.)

Leo Trotskij kommer naturligtvis inte att bli ihågkommen som ekonom. Han gjorde misstag i sin analys; han var inte alls konsekvent. Han var skoningslös, arrogant och att associera hans namn med arbetardemokrati rimmar illa med vad han gjorde medan han var ”den väpnade profeten”, för att använda Isaac Deutschers ord. Hans intolerans mot icke-marxister var total, trots att han förespråkade att man skulle använda ”borgerlig” expertis både i armén och industrin. Men han hade ett antal viktiga och verkligen fascinerande idéer. Han hade ett briljant intellekt och det är absurt att det i dag, fyrtio⁶⁵ år efter det att han mördades på Stalins order, är omöjligt att ha en kritisk, seriös diskussion om hans roll och tankar i hans eget land. I stället blir man rutinmässigt brännmärkt för ”trotskism.”

Översättning: Ingemar Sandström Översatt ur: *Slavic Review* 1980

⁶² Men de förtjänar verkligen den förebråelse som Régis Debray riktar mot dem: För dem är det så att ”det som verkligen inträffar befinner sig vara skyldig till kompromiss med verkligheten.” Och ”Vilket postumt öde för en sån beundransvärd man som Trotskij!” (Regis Debray: *Prison writings*, Harmondsworth: Pelican Books, 1973, s 38, 140).

⁶³ Se Robert Thavenius ”Kondratieff, Schumpeter och Mandel — tre försök att analysera kapitalismens längre utvecklingsfaser” i *Fjärde Internationalen* nr 2 1983. ö.a.

⁶⁴ Se Richard Day: ”Theory of the Long Cycle: Kondratiev, Trotsky, Mandel”, *New Left Review*, September 1976, nr 99, s 67-82.

⁶⁵ Nove skrev artikeln 1980./Ö.a./